

Hvem har overblikket?

Faglighed og administration i tæt samarbejde om fremtiden

Af Mogens Bjørn Andersen

Kirkegårds konsulent i Aalborg Stift

Kirkegårdens miljø påvirkes af det omkringliggende landskab. Øsløs Kirkegård. Foto: Mogens B. Andersen.

At lægge lag på lag

Når en forening fylder 100 år, har den vist sin berettigelse. Men kirkegårdene er 1000 år, og de har for længe siden vist deres berettigelse og evne til at følge med tiden. Selv med en så høj alder har de overlevet som den foretrukne begravelsesplads. Kirkegårdene er nemlig flere gange blevet ændret i takt med og i overensstemmelse med ændringerne af samfundets syn på så vidt forskellige emner som familietilhørsforhold, naturopfattelse, orden, æstetik m.m. På denne baggrund har kirkegårdene fulgt med tiden, således at der er blevet lagt nye lag på de gamle lag, og således at kirkegårdene til alle tider har været i overensstemmelse med samtiden. Udviklingen er foregået kontinuerligt på en sådan måde, at nye lag ikke har slettet alle spor. Lagene har været delvis transparente, hvilket ses af, at de tidligere lag ikke helt er blevet slettet. Tiden er igen inde til at lægge et nyt lag på kirkegårdene, således at de svarer til de fremtidige behov. En lignende tilpasning er sket med kirkerne, hvor adskillige lag afspejler tidens gang i forbavsende stabile rammer, hvor funktionen og grundindholdet er uændret.

Med udgangspunkt i en beskrivelse af skiftende tiders lag og særkende er det formålet med artiklen at fokusere på, at det er nødvendigt, at der på kirkegårdene er et tæt samarbejde mellem det faglige og det administrative niveau. Samarbej-

det er nødvendigt, for at fornyelser fører til de resultater, som var målet. Gravenes fredningstider bevirker, at det er en langsomt glidende proces at lægge nye lag, hvor det langstrakte tidsforløb gør det vanskeligt at holde fast i mål og helheder.

Her bliver provstiudvalgene helt centrale, fordi ændringerne af kirkegårdene næsten udelukkende sker inden for provstiudvalgenes kompetenceområde. Det er en overvejelse værd, om provstiudvalgene i tilstrækkeligt omfang har opmærksomheden rettet mod, om kirkegårdene udvikles harmonisk og i overensstemmelse med de mange udviklingsplaner, der for tiden bliver udarbejdet.

Fremtiden nås ved at begynde i fortiden

Landskabet

Umiddelbart er det synligt, at valg af kirkeanlæggets beliggenhed i landskabet er velovervejet, oftest på et hævet terræn, men dog ikke nødvendigvis på de højeste lokaliteter. Kirkeanlægget består af kirkegård og kirkebygning. Andre forhold såsom bosætning har givet haft indflydelse. De mange forskellige nuancer i landskabsplaceringen er af stor betydning for kirkeanlæggets identitet. Nogle steder ligger anlægget dramatisk i kuperet terræn. Andre steder ligger anlægget roligt i et blødt terræn. Kirkeanlæggets beliggenhed og synlighed i landskabet er et tidslag, der kan have skiftende udtryk, men som er af betydning for, om anlægget opfattes dominerende og monumentalt eller som et mere ydmygt anlæg. Landskabets form har overordnet været uændret. Men andre udefrakommende faktorer, som kirken ikke direkte har haft indflydelse på, har alligevel givet kirkeanlægget forskellig synlighed og dermed også forskellig symbolvirkning. De indvirkende faktorer drejer sig især om

Provstiudvalgenes primære kompetenceområde ligger mellem kirkegårdsdigerne og kirkebygningen. Nr. Felding Kirkegård. Foto: Mogens B. Andersen.

skiftende bevoksning, bebyggelse, veje, vindmøller m.m. I de skovløse tider var kirkerne synlige over større afstande end nu, hvor tilplantning har sløret oplevelsen af kirkernes topografiske tilhørsforhold.

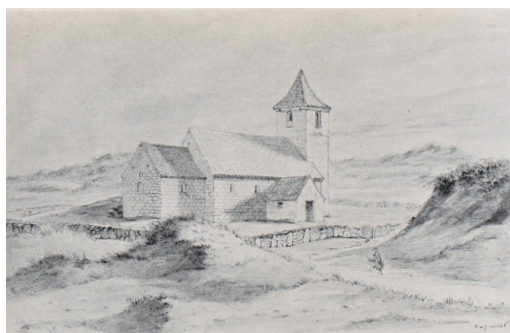
Disse landskabelige forhold har ikke direkte noget at gøre med fornyelse af gravområderne på kirkegården. Men de er væsentlige at have i erindring, fordi f.eks. bevoksninger tæt mod kirkegården eller udsigten til store vindmøller betyder meget for miljøet på kirkegården.

Kirkegården

Kirkegårdenes ydre rammer, som består af diger og mure, er de mest uforandrede dele. De udgør kirkegårdenes hegn, hvor adgang til de døde have sker gennem lukkbare låger.

Alligevel er middelalderdiger fjernet, eller de er erstattet af kløvstensmure. Det skete især fra omkring midten af 1800-tallet til omkring 1920-30'erne, hvor mange kirkegårde blev udvidet. Derved opstod flere kirkegårdsafdelinger med forskellige indretninger og karakterer. Fremover bliver der betydelige overskydende arealer. Der skal derfor tages stilling til, hvorledes de anvendes, f.eks. til frie arealer, hvor der er opholdsmuligheder, eller om de kan afvikles.

En meget gennemgribende ændring af kirkegårdenes gravarealer til det, vi nu kender, er udført omtrent på samme tid som kirkegårdsudvidelserne. Til trods for at kistenedsættelser har været det almindelige, blev gravarealerne og gravstederne meget omformede. Der er nærmest tale om totale fornyelser. Det hænger sammen med, at gravarealerne er genbrugsarealer. Når et gravsted udløber, begynder en ny slægt

Tved Kirke med omgivelser, 1875. Kirken ligger i et åbent sandflugtsområde. Tegning af J. Magnus-Petersen.

Tved Kirke med omgivelser, 2015. Sandflugtsdæmpende bevoksning lukker kirkegården inde i et snævert rum. Foto: Mogens B. Andersen.

Svenstrup Kirkegård med tre tidsafdelinger, der er udført ved udvidelser i 1900-tallet. En fremtidig fjerde afdeling er reserveret.

Svenstrup Kirkegård med afdelinger fra tre tidsperioder med hver deres tidsbestemte gravtyper. Foto: Mogens B. Andersen.

forfra og sætter tidens præg på gravstedet. Kun få spor bliver efterladt i form af enkelte gravminder.

De skiftende lag på kirkegården har bestået af forskelligartede gravlægningsmønstre, stistrukturer og gravudformninger samt beplantningsstrukturer. 1900-tallets kirkegård kan karakteriseres som en parcelkirkegård, som fuldstændig ligner et parcelhusområde. De enkelte parceller er private, hegnede og med et individuelt udtryk. Grundlæggende er strukturerne ens på stort set alle kirkegårde. Strukturen, der

Kirkegårdsdigeets funktion som hegn bevirker, at det følger terrænet med ens udvendig højde. Hjortdal Kirkegård. Foto: Mogens B. Andersen.

Mur af marksten med naturlig flad forside har afløst det gamle stablede dige. Øster Brønderslev Kirkegård. Foto: Mogens B. Andersen

består af en sti og to gravrækker, er meget enkel uden særlig tilpasning til den pågældende kirkegård. Det er primært beplantningen, der giver variationer og frodighed. Som følge af parcelleringen blev terrænet også reguleret med terrasseringer omkring de enkelte gravsteder. Ikke mindst terræneguleringerne ændrede kirkegårdene. Ved omlægninger skal der tages stilling til, i hvilket omfang terrasseringerne skal udjævnes til et mere blødt terræn, der nok passer bedre sammen med nye gravformer.

På hver anden gravrække stilles gravmindet på gravens fodende. Derved er der ikke længere sammenhæng mellem gravens fysiske udformning og den religiøse symbolik, der er knyttet til gravlægningen af den døde, der ved opstandelsen ser mod den opgående sol i øst. Tilsvarende symbolik er anvendt ved kirkernes orientering i øst-vestlig retning.

Tiden er forbi, hvor omhyggelig pasning af familiens gravsted gennem flere generationer var en pligt og sikkert også

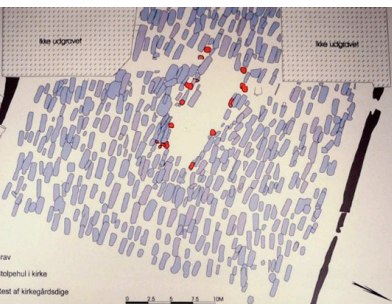
en stolthed. De fine stenhuggerarbejder, som indgik i de fleste gravminder, er nu oftest afløst af simple og anonyme stenskiver. I fremtidige gravarealer er det oplagt at udlægge større gravenheder, der har fælles beplantning, således at de enkelte lidt kedelige gravminder dæmpes af en større fælles beplantningsenhed. Det udelukker ikke, at en vis individualitet kan udfoldes.

Mange træer blev plantet i begyndelsen af 1900-tallet. De er nu ved at være nedslidte på grund af alder og sygdom. Beplantningerne står over for fornyelser. Tidligere læplantninger blev betragtet som uundværlige, men opmærksomheden er nu i lige så høj grad rettet mod, at kirken skal være synlig. En del beplantninger ved digerene, der har udgjort kirkegårdens trækranse, bliver ikke genetableret. Nye beplantninger tager i højere grad hensyn til, at kirkeanlægget skal være synligt, og der skal være et selvstændigt grønt miljø inde på kirkegården.

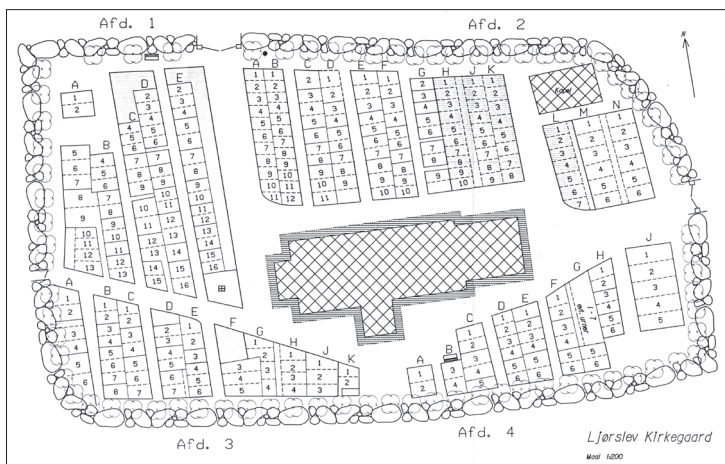
Det er en vanskelig opgave at forene nyt og gammelt. I nogle tilfælde kan mindre dele af kirkegården bevares, hvor en tidstypisk gravstruktur eller beplantning er bevaret. Bevaring af beplantninger ved fornyelser af de udslidte planter bliver dog et kompromis, idet originaliteten delvis mistes.

Oldtidshøje, fra før kristendommen, udgør de ældste synlige lag på kirkegårdene. Ydby Kirkegård. Foto: Mogens B. Andersen.

Ældste kristen kirkegård ved Sebbesund, fra før 1100. Gravlægningsmønsteret er ikke geometrisk og tilsyneladende uden tilrettelagt struktur. Kirkegården har været afgrænset af en grøft med en markeret indgang, men der ses ikke stier.

Gravlægningsmønster i 1900-tallet er geometrisk og nummereret i en tilrettelagt parcelstruktur. Strukturen er rationel og præget af pladsmangel. Ljerslev Kirkegård.

Det vil også ofte være velbegrundet, at f.eks. udtjente alléer ikke genplantes i relation til virkeliggørelse af en ny kirkegårdsplan.

Vejledningen om registrering af gravminder m.v. fra 2014 er blevet lempet for meget. Hvis den følges helt, skal der ikke bevares mange gravminder. Kun få gravminder fra middelalderen er bevaret, og adskillige plader af sandsten, som efter at have ligget på kirkegulvet er anbragt på kirkegården, er ved at gå til grunde på grund af klimatiske påvirkninger. Gravminderne fra midt i 1800-tallet til midt i 1900-tallet findes endnu i stort antal, og de rummer dygtigt stenhuggerhåndværk, som nu kun sjældent udføres. Håndteringen af disse gravminder er kaotisk, idet alle gravminder opbevares på nogle kirkegårde, medens der andre steder nærmest intet bevares. Emnet optager menighedsrådene og giver engagement i forhold til kirkegården. Bevaring af et vist antal gravminder vil givet gøre et nu svindende kirkegårdsplads tiltrækkende som en gravplads med en synlig historiefortælling.

Der er som regel grund til at sørge, når noget værdsat forsvinder. Men omvendt har vi ved at lægge et nyt lag på kirkegården chancen for at opnå en mere varieret struktur og et endnu frodigere miljø. Den igangværende omlægning af kirkegårdene vil ændre dem lige så omfattende, som det skete for bare 100-150 år siden. Særligt behovet for urnegrave og opmærksomheden på at skabe et grønt miljø vil betyde omfattende ændringer af strukturer og konkrete udformninger.

Ved omdannelse af kirkegårdene skal de mest karakteristiske og værdifulde dele bringes med over i det nye lag. De bevarede dele bør indgå som en integreret del, der enten falder nænsomt ind eller fremstå som kontraster, der skildrer reminiscenser og museumsgenstande. I udviklingsplaner redegøres der for, hvad der er bevaringsværdigt, og hvorledes bevaringsværdierne indgår i den nye plan. Jo flere tidslag der kan aflæses, jo mere oplevelsesrig bliver kirkegården. Udviklingsplanerne udstikker overordnede rammer, hvilket indebærer, at adskillige væsentlige detailemner ikke bliver belyst.

Overblik og kontinuitet

Spørgsmålet er, om folkekirken og i denne sammenhæng særligt provstiudvalgene er klædt på til udfordringerne, som de omfattende ændringer af kirkegårdene indebærer. Der findes ikke en manual, der udstikker retningslinjer for, hvilke hovedlinjer planerne skal udarbejdes efter. Dog sætter traditioner og administrativ praksis nogle uskrevne rammer. I ældre udgaver af den kirkelige lovgivning var der bestemmelser om, at kistegrave så vidt muligt blev orienteret øst-vest. Dermed fandtes lovbestemte retningslinjer, som dannede de mest basale rammer for kirkegårdskulturens symbolværdier, og derved bliver kulturen stærk. Men bestemmelsen findes ikke mere, og nogle steder er orienteringen forladt.

Parcelkirkegården er de fleste steder opbygget over den struktur, som har været uændret, siden den blev skabt. Det har været muligt at begynde i den ene ende eller stort set hvor som helst og så afslutte omdannelsen, når de sidste arealer blev ledige. Når der ikke er overordnede rammer, overlades udarbejdelse af udviklingsplanerne i høj grad til landskabsarkitektfirmaets opfindsomhed og evner. De fleste planer er tilpasset de stedlige forhold. Men de kan være meget forskellige, og dermed afspejler de også forskellige nuancer i kulturen. Planerne kan danne baggrund for udvikling af attraktive og oplevelsesrige begravelsespladser. Men de kan være gan-

Til venstre. Enkelt, men udtrykfuldt gravsted. Foto: Mogens B. Andersen.

Midten. Sirligt beplantet gravsted. Foto: Mogens B. Andersen.

Til højre. Mange nutidige gravsteder er lidt kedelige. Foto: Mogens B. Andersen.

ske komplicerede og krævende at virkeliggøre. Menighedsrådene er meget engagerede, men det sker, at de ikke har gennemskuet planernes kompleksitet og udfordringer.

Ikke mindst på grund af det langstrakte tidsforløb, der er knyttet til gravfreden, er det en vanskelig proces at styre omdannelserne og sikre, at de opstillede mål og konkrete anlæg opnås. Også etablering af beplantninger tager tid og kræver tålmodighed. Undervejs opstår der let nye strømninger, som kan gøre det planlagte utidssvarende, inden det er afsluttet. Desuden kan skiftende menighedsråd få ny inspiration, hvilket medfører, at planer bliver impulsive og usammenhængende.

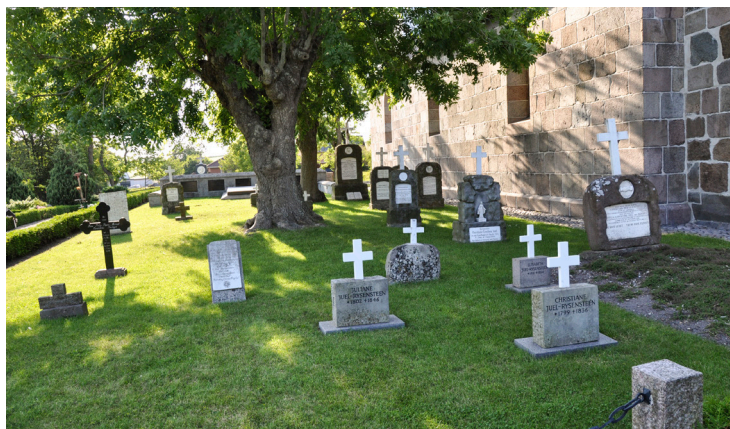
Menighedsrådene har sammen med kirkegårdspersonalet det primære ansvar for forvaltning og udvikling af kirkegårdene. Derfor er det afgørende, at menighedsråd og gravere er godt

Mange træer er ved at være nedslidte. Nogle kan ende deres dage som skulpturer. Sønder Dråby Kirkegård. Foto: Mogens B. Andersen.

Hængeasken med nedhængende grene var et sørgesymbol. Den ligger nu selv på dødslejet. Oue Kirkegård. Foto: Mogens B. Andersen.

En unik samling af gravmin-
der. Bislev Kirkegård. Foto:
Mogens B. Andersen.

Unikke gravplader er beskyt-
tet ved ophængning på en
mur. Byrum Kirkegård. Foto:
Mogens B. Andersen.

forberedte, når der i samarbejde med et landskabsarkitektfirma skal udarbejdes en udviklingsplan. Forberedelserne skal sikre en åben og kvalificeret dialog om planen og sikre, at planen svarer til de lokale behov og forventninger. Kun derved bliver menighedsråd og gravere engagerede i at få planerne gennemført. En fremtidsplan bør følges af udpegning af første og evt. anden etape med en økonomiramme, således at det står klart, hvorledes virkeliggørelse af planen påbegyndes.

Provstiudvalgene skal godkende ændringer af kirkegårdenes indretning og dermed også udviklingsplaner. Inden provstiudvalget træffer afgørelse, skal udtalelse indhentes fra kirkegårdskonsulenten. Det er indtrykket, at det ikke er alle udviklingsplaner, der kommer i høring hos kirkegårds-konsulenten. Det sker også, at planer godkendes uden forudgående høring, men med bemærkning, at menighedsrådet skal kontakte kirkegårds-konsulenten, når ændringer skal udføres. Dermed bliver det kirkegårds-konsulenten, der kommer til

at stå for den administrative del af udviklingsplanen. Kirkegårdskonsulenten arbejder fra sag til sag og kan ikke have det fulde overblik. Konsulenten har ikke kendskab til menighedsrådets ambitioner og anlægsressourcer. Konsulenten har heller ikke kendskab til provstiudvalgets referater m.m. fra kirkegårdssyn eller behandling af andre sager end dem, som bliver forelagt for konsulenten. Vurderingen af udviklingsplanerne overlades til kirkegårdskonsulentens eget kendskab til kirkegården og dennes personlige holdninger.

Provstiudvalgene har primært fokus på økonomi og overlader det faglige vedrørende kirkegårdene til kirkegårdskonsulenten. Det er da også kirkegårdskonsulenten, der skal vurdere det kirkegårdsfaglige område. Men afstanden mellem det administrative niveau og den praksis, der faktisk udføres på en del kirkegårde, er for stor. På det kirkegårdsfaglige område er der skrevet et stort antal inspirerende vejledninger og utallige artikler. Men der er ikke opmærksomhed på samarbejdet mellem det faglige niveau og det administrative niveau. Derved mangler det store overblik.

Der har været fremsat tanker om, at godkendelser af enkeltprojekter kan undlades, hvis menighedsrådet har en godkendt udviklingsplan. Hvis det vedtages, er der ikke længere overordnet medvirken i udviklingen af kirkegårdene. Udviklingsplanerne udstikker rammer, der ikke er konkrete, og der er et betydeligt spring til det enkelte projekt. Det ses også, at udviklingsplanen ikke følges, eller at der udføres andre projekter, som ikke er i overensstemmelse med rammerne.

Som situationen tegner, er der risiko for, at kirkegårdene ikke udvikles i overensstemmelse med planerne. Naturligvis vil der være behov for omprioritering af dele af planer. I

Hals Kirkegård, 2020. Foto: Mogens B. Andersen.

Visualisering fra udviklingsplan for Hals Kirkegård, Wad Landskabsarkitekter. En udfordrende omlægning venter forude.

sådanne tilfælde må der udarbejdes tillæg, evt. i form af konkrete projekter. Disse skal godkendes i provstiudvalget efter høring af kirkegårdskonsulenten. I denne proces vurderes, om ændringerne harmonerer med den overordnede helhed.

Det vil nok være for meget at forlange, at det kirkelige administrative system for kirkegårde skal ligne det kommunale planlægningssystem, der indeholder kommuneplaner med tillæg, lokalplaner m.m. Men det lidt anarkistiske system, der praktiseres med hensyn til administration af kirkegårdene, kan rettes op ved, at provstiudvalgene ved kirkegårdssyn opgør status for udviklingen set i forhold til udviklingsplanerne. Udviklingen bør også styres ved reguleringsplaner, hvor afgrænsede gravområder i en overgangsperiode udtages som aktive. Der ved kan en udvikling fremskyndes, og der kan opnås en bedre helhed. Det er en mulighed, at nedlukning indeholder undtagelser, naturligvis for ægtefæller og måske for nærmeste familie. Udviklingen bør desuden styres af ajourførte kirkegårdsvedtægter, der sikrer den detaljerede udvikling.

Et samlet system af udviklingsplan, reguleringsplan og kirkegårdsvedtægt giver menighedsrådet et juridisk redskab, som vil være en hjælp til at fastholde kontinuiteten i forbindelse med skiftende menighedsråd og f.eks. i situationer, hvor der kan opstå et pres fra kirkegårdsbrugere for at opnå undtagelser for netop deres valg af gravsteder. Hvis ikke det juridiske grundlag er ajourført, har brugerne ret til at vælge de gravpladser, der er ledige. Dermed kan det blive vanskeligt at virkeliggøre planer for kirkegårdenes udvikling.

Udvikling af kirkegårdene skal føre til skabelsen af oplevelsesrige og attraktive begravelsespladser. Men det er nødvendigt at spørge om, hvem der har overblikket?

Gennem faglighed og administration i et tæt samarbejde når vi sikkert ind i fremtiden.
Foto: Mogens B. Andersen.

